

Abstract

RhetoricaScandinavica, ISBN 1397-0534

No 44, 2007, pp. 44--62

Publisher: Retorikförlaget AB

Author Jette Barnholdt Hansen, University of Copenhagen.

Title "The Intentional Voice. Speech and Speech Training from a Rhetorical Perspective" [Den intentionelle stemme. Tale og taleundervisning i et retorisk perspektiv].

Abstract The concept *voice* is used by many scholars from different scientific fields at the moment. Voice is used both in the sense of physiological object, auditive phenomenon, musical instrument, and psychological expression. The different types of voice treatments are therefore also difficult to survey both for the client and for the voice teacher. This article discusses speech training from a rhetorical perspective and tries to emphasize the vocal demands of intentional communication. In the last half of the article voice is described as an important performative aspect of orality. I therefore argue that rhetoricians should use their vocal knowledge in the critique of oral discourses, because a profound analysis of a speaker's voice and the way it is used might reveal parts of the persuasive potential of a speech. Focus on voice also helps the critic to comply with the performative ontology of orality.

Keywords speech training, voice training, oral communication, performativity, oral discourse, actio, rhetorical delivery.

*Jette Barnholdt Hansen er ph.d. og ekstern lektor på Afdeling for Retorik, Institut for Medier, Erkendelse og Formidling (KU). Hun er desuden talelærer på Skuespillerskolen ved Århus Teater og på Pastoralseminariet i København. Hun forsker i mundtlig kommunikation og forholdet mellem æstetik og retorik.
E-post: barnholdt@hum.ku.dk*

Jette Barnholdt Hansen:

Den intentionelle stemme

Tale og taleundervisning i et retorisk perspektiv

Der er i øjeblikket stort fokus på stemmen. Den beskrives, analyseres og fortolkes flittigt inden for mange fagområder både i betydningen af fysiologisk objekt, auditivt fænomen, musikalsk instrument og psykologisk udtryksmiddel. Markedet for stemmebehandling er derfor også vanskeligt at overskue både for brugeren og for den udøvende talelærer. Denne artikel diskuterer taleundervisning ud fra et retorisk perspektiv og forsøger at indkredse krav, som intentionel kommunikation stiller til stemmebrug.

I sidste halvdel af artiklen fokuseres der på stemmen som et aspekt af formidling. Der plæderes for, at retorikere i højere grad inddrager deres viden om stemmen i kritik af mundtlige talehandlinger, fordi detaljeret analyse af talefunktioner kan være med til at afdække en tales persuasive potentiale. Fokus på stemmen får desuden kritikeren til at imødekomme mundtlighedens performative ontologi.

Langt den største andel i foredragets virkning
og succes har dog uden tvivl stemmen.¹

Cicero

IDEEN TIL DENNE ARTIKEL er opstået i forbindelse med min undervisning i *Stemmebrugens didaktik* på Afdeling for Retorik (KU). Faget er et tilbud på kandidatuddan-

1 “*Ad actionis autem usum atque laudem maximam sine dubio partem vox obtinet;*” *De oratore*, oversat af Thure Hastrup. (Odense: Syddansk Universitetsforlag, 2003), III, 224, s. 694-95.

nelsen og henvender sig primært til studerende, som gerne vil have større kompetencer inden for mundtlig kommunikation. Undervejs får de studerende en teoretisk viden og en praktisk kunnen inden for stemmebrug, så de efter kurset selv kan virke som talelærere. De bliver også præsenteret for forskellige stemmepædagogiske metoder, og de skal selv undervise udvalgte klienter i tale under undervisers supervision. Jeg har i den forbindelse forsøgt at udbygge fagets bibliografi med stemmepædagogisk litteratur, der skulle have et tydeligt retorisk afsæt, og som var stilet direkte til retorikere – idet empirien udgjordes af den type stemmer og talevanskeligheder, som retorikere oftest bliver præsenteret for. Jeg har desuden ledt efter mere metodiske tekster, som fokuserede på stemmen og satte den i relation til retorisk kritik og til almene retoriske problemstillinger inden for rammerne af en humanistisk og hermeneutisk videnskabstradition. Selvom der findes nogle oplagte tekster, må min konklusion på denne research alligevel blive, at der her synes at åbne sig et konkret og meget vedkommende forskningsfelt, der har såvel teoretiske som praktiske aspekter.² Jeg vil derfor i denne artikel forsøge at indkredse et kompetenceområde for den retoriske taleundervisning. Desuden vil jeg forsøge at integrere det retoriske stemmeområde i kritikken af mundtlige talehandlinger. Først vil jeg dog kort beskrive nogle bestemte typer stemmeteori, som dominerer netop nu, og kommentere dem ud fra en retorisk optik. Groft sagt kan man udhæve fem karakteristiske former for diskurs:

1) Stemmefysiologi og anatomi

Denne type faglitteratur kan betragtes som en slags *common knowledge* for alle, som arbejder professionelt med stemmebrug. Som et illustrativt eksempel er det oplagt at nævne standardværket: *Speech and Hearing Science* af William R. Zemlin.³

Det er vigtigt at pointere, at retorikere, der specialiserer sig i mundtlig formidling og stemmebrug, skal besidde en grundig anatomisk og fysiologisk viden på linje med blandt andet audiologopæder, talelærere på teaterskoler og sanglærere. Man skal også beherske den gængse – ofte latinske – fagterminologi, så man kan kommunikere meget præcist med halslæger og andre professionelle inden for den stemmepædagogiske faggruppe.

2) Audiologopædisk litteratur

Disse tekster fokuserer blandt andet på diagnose og behandling af forskellige talelidelser. Målgruppen er primært audiologopæder, som i modsætning til retorikere ofte behandler dårligt fungerende og syge stemmer. Audiologopæder skal derfor

2 *Tekster, der tydeligvis er funderet i en retorisk tradition, og som jeg bruger med stort udbytte, er bl.a.: Lone Rørbech, Stemmebrugslære (København: Reitzels forlag, 1984) og kapitlet om mundtlig fremstilling fra Henrik Galberg Jacobsen og Peder Skyum-Nielsen, Dansk sprog. En grundbog (København: Schønberg, 1996).*

3 *Andre gode eksempler på denne type litteratur er: Lone Rørbech: Stemmebrugslære og flere kapitler i Johan Sundberg, Röstlära. (Stockholm: Proprius, 2001) og Per Lindblad, Rösten (Lund: Studentlitteratur, 1992).*

også kunne håndtere alvorlige stemmeproblemer, der kan have patologiske årsager og være opstået i forbindelse med ulykker, sygdom og hjerneskader. Som eksempel på denne type litteratur er det oplagt at nævne Greene og Mathiesons: *The Voice & Its Disorders*.⁴

De stemmer, som retorikere kommer til at arbejde med, befinder sig tit inden for en margen af det, som man kan kalde ”normale stemmer”. Det er et vagt begreb, der både kan benyttes normativt og deskriptivt, og der er tale om en udpræget gråzone: Det er meget vanskeligt at definere, hvad en normal stemme er, og hvad en stemme skal kunne for at blive klassificeret som ”normal”. Susanna Eken behandler denne problematik indgående i relation til vokal analyse og peger på, at begrebet ”normal” ofte bruges normativt og afspejler bestemte subjektive værdier.⁵ I dag er visse fejlfunktioner desuden så udbredte, at man kan argumentere for, at de faktisk ofte kendetegner ”det normale” – hvis man altså her vælger at bruge begrebet ”normal” i betydningen ”det som kendetegner de fleste stemmer” og ikke som et udtryk for ”den naturlige og sunde stemmebrug”. Der er derfor også tale om en overlappning med hensyn til de stemmer, som retorikere møder i diverse kommunikative sammenhænge, og dem, som audiologopæderne behandler. Selvom retorikerens målgruppe ikke er decideret syge stemmer, kan de altså have stor glæde af meget af den audiologopædiske litteratur. Det er for eksempel vigtigt at have detaljeret viden om de forskellige fejlfunktioner, så man ved den indledende auditive stemmeanalyse straks kan spotte dem på baggrund af deres individuelle dysfoniske karakteregenskaber. Man skal ligeledes vide, hvordan de skal behandles i den pædagogiske praksis. Man skal også kende til stemmens fysiologiske udvikling, så man kan tilpasse et øvelsesforløb til klienternes alder; man kan nemlig ikke stille de samme vokale krav til ældre som til unge stemmer.

Hvis man i forbindelse med en diagnosticering af en stemme får mistanke om, at der kan være alvorlige stemmelidelser, som for eksempel stemmeknuder eller lammelser, bør man dog henvise til en halslæge, så taleforløbet kan tilrettelægges ud fra lægens observationer og anvisninger. I de alvorligste tilfælde bør audiologopæderne tage over efter lægen. Det er dem, der har den største kompetence i denne sammenhæng.

3) Æstetisk stemmebrugslitteratur

Der er her tale om tekster, der beskriver og retter sig mod et kunstnerisk arbejde med stemmen, og hvor man derfor også beskæftiger sig indgående med klangplacering og med tekstdeklamation. Oftest er disse bøger rettet mod skuespillere og professionelle sangere, og de vokale behandlere, som underviser dem. Stemmeæstetik spiller derfor også en betydelig rolle. Som eksempel kan jeg nævne Evangeline

4 *Andre oplagte eksempler er Raymond H. Colton m.fl., Understanding Voice Problems. A Physiological Perspective for Diagnosis and Treatment (New York og London: Lippincott Williams & Wilkins, 2006), og John S Rubin (red.), Diagnosis and Treatment of Voice Disorders (Albany, New York: Delmar Learning, 2003).*

5 *Susanna Eken, Den menneskelige stemme (København: Hans Reitzels forlag, 1998), 61.*

Maclin: *Speech for the Stage* og Susanna Eken: *Den menneskelige stemme*.

Meget af denne litteratur er også relevant for den retoriske taleundervisning, og en del af de kandidater, som har taget faget *Stemmebrugens didaktik*, bliver da også senere ansat på teaterskoler og konservatorier. Men også i denne sammenhæng har retorikere normalt en noget anden målgruppe: Ved optagelsesprøver til teaterskoler og konservatorier vælges meget problematiske stemmer ofte fra. De få elever, som kommer igennem nåleøjet, tilbydes herefter soloundervisning i mange år, hvor man som lærer har mulighed for at dyrke og forædle den enkelte stemmes materiale og æstetiske potentiale. Sammenlignet med den type vokale behandlere har retoriske talelærere nogle andre udfordringer, som dog på ingen måde er mindre! De har heller ikke så meget tid til rådighed sammen med den enkelte klient, der mange gange har opøgt en retoriker i forbindelse med én eller flere konkrete mundtlige formidlingsopgaver eller et arbejde, der stiller særlige krav til talestemmen. Målet vil i disse tilfælde først og fremmest være at få den enkelte klients stemme til at kunne håndtere de bestemte situationelle krav, som stilles til den her og nu. Man kan sige, at retorikere i sådanne tilfælde må være pragmatiske og prioritere det hensigtsmæssige i relation til den konkrete kommunikative opgave – det handler først og fremmest om at kunne få stemmen til realisere det, som afsender skal formidle på en måde, så stemmen fungerer som et bevidstgjort og sundt redskab for den talende. Klienten skal være i stand til at bruge stemmen på en så nuanceret måde, at den understøtter den intentionelle kommunikation og dens pointer. På den anden side vil oplæsning og mundtlig fortolkning af litterære tekster også kunne være et centralt tema i retorisk taleundervisning. Ud fra valget af tekster vil man nemlig kunne forbedre forskellige aspekter ved talefunktionen. Det er for eksempel oplagt at vælge lyriske digte, hvis man vil optimere en klients stemmeklang, og tekster, der appellerer til en tydelig og distinkt artikulation, hvis man står over for en klient, der mumler. I denne sammenhæng vil den specialiserede litteratur om oplæsning og deklamation kunne udgøre et godt teoretisk udgangspunkt og også rumme oplagte teksteksempler, som man kan lade sig inspirere af.

4) Psyke og stemme

I de senere år er der udkommet meget litteratur, som koncentrerer sig om forholdet mellem psyke og stemme ud fra både klinisk psykologiske og krops- og psykoterapeutiske vinkler. En del forfattere bygger på Wilhelm Reichs (1897-1957) og Alexander Lowens (f. 1910) forskning. Som eksempler på denne type stemmebrugs-litteratur kan nævnes: Rosen og Sataloff: *Psychology of Voice Disorders*.⁶

Retorikere, der arbejder med stemmebrug, bør efter min mening også i denne sammenhæng holde fast i deres *kommunikative* indfaldsvinkel til stemmer og være meget bevidste om deres særlige kompetenceområde. De skal som udgangspunkt hverken udgive sig for at være eller optræde som terapeuter; i hvert fald ikke uden

6 Andre eksempler på denne type litteratur er: Anne Rosing-Schow, "Psyke, soma, stemme", i: Dansk Musik Tidsskrift, nr. 5 (1988/89), og Christine Byriel og Sten Byriel, Se mig! – Hør mig! Introduktion til stemmens lyd, krop og psyke (København: C.A. Reitzels forlag, 1995).

at have en grundig terapeutisk uddannelse først. På den anden side har jeg – som mange andre stemmebehandlere – også selv erfaret, at både vokale dysfunktioner og problemer med at formidle mundtligt kan være helt eller delvis psykisk betinget. I nogle tilfælde kan man råde klienter til at opsøge en psykolog, hvis man har en klar fornemmelse af, at psykiske problemer decideret står i vejen for taleundervisningen. Men det er vigtigt at pointere, at arbejdet med stemmen tit også handler om at flytte personlige grænser, hvis klienten da ikke i forvejen er en erfaren performer. Man kan derfor heller ikke som talelærer helt afskrive at ville arbejde med psykologiske barrierer. Når man retter sig op og bruger en dybereliggende vejrtrækning, så krop og stemme arbejder sammen, kommer man til at fylde rummet med stemmen. Det kan indledningsvis føles som om, man både blottes sig og skaber sig. Man må derfor som lærer være forberedt på både tårer, afvæbnende latter og aggression i det stemmepædagogiske arbejde. Man må også indstille sig på, at taleundervisning nogle gange først og fremmest kan bestå i at være en nærværende lytter for klienten. Dette kan faktisk på længere sigt også resultere i vokal vækst, hvilket er rart at vide, inden man debuterer som stemmebrugslærer. Selv relativt enkle vejrtrækningsøvelser og stemmeøvelser kan hos nogle personer udløse psykiske reaktioner og et ønske om at tale om det. Ved man det, og har man gjort sig nogle tanker om, hvordan man vil agere, hvis en klient skulle reagere voldsomt, så er man bedre rustet, hvis det sker. På linje med andre professionelle, som arbejder med mennesker, er det også vigtigt at opøve empati som stemmelærer, så man bliver god til at fornemme mennesker og møde dem der, hvor de er. På den måde kan man skabe et trygt rum for undervisningen, hvilket er en forudsætning for, at læreprocessen bliver udbytterig. Den psykologisk orienterede litteratur er således også relevant for kommende talelærere.

5) Stemmepædagogiske metoder

Stemmepædagogiske metoder rummer som oftest både teoretiske afsnit og en afdeling med øvelser.⁷ Her har jeg valgt at stille to metoder over for hinanden, fordi de på en række punkter fremstår som hinandens modsætninger, hvis man belyser dem ud fra en retorisk synsvinkel. Den ene kan ikke anbefales, mens den anden er meget anvendelig som et metodisk afsæt for retorikere:

Først *accentmetoden* af Svend Smith og Kirsten Thyme. Denne metode er vidt udbredt i Skandinavien, men også i andre europæiske lande, USA og så langt væk som i Ægypten. Den fremhæves da også blandt andet i Greene og Mathiesons store grundbog for talepædagoger, som jeg fremhævede under kategori 2:

The Accent method is a dynamic, holistic approach to voice therapy which was developed by Svend Smith in Denmark in the 1930s. It has been widely used in Scandinavia for many years and there appears to be an increasing

7 *Illustrerende eksempler på denne type stemmebrugslitteratur er bl.a.: Michael McCallion, The Voice Book (London and New York: Faber & Faber, 1998) og Horst Coblentz og Franz Muhar, Åndedræt og stemme (Herning: Special-pædagogisk forlag, 1988).*

interest in this method globally. It involves the respiratory and phonatory muscles, with particular attention to the abdominal muscles, and total body movement in rhythmic sequences. The aim is to increase flexibility and elasticity of the vocal folds and ultimately to produce optimal voice function. The voice training is followed by speech training directed at accentuating prosody.⁸

Denne metode mener jeg absolut *ikke* bør benyttes af retorikere. Metoden og mange af dens karakteristika kan sættes direkte i relation til de funktionalistiske og antiæstetiske strømninger, som er med til at kendetegne mellemkrigstiden. Accentmetoden prioriterer således ret ensidigt fuldregisteret og bygger på tre specifikke øvelser med stigende sværhedsgrad, der udføres med skulpebevægelser af abdominalmusklerne. Dette kaldes ”bugslag”. Der er ikke fokus på klientens anamnese og en grundig indledende diagnosticering. Metoden anvendes nemlig stort set på samme måde – uanset hvilke problemer klienten måtte have med sin stemme. Hjemlen for dette er, at metoden ifølge forfatterne aldrig vil kunne skade:

Det er nemlig overordentlig vigtigt for logopædens sikkerheds-fornemmelse, at han kan begynde med en mere almen metode om hvilken man ved, at der er en almindelig erfaring for, at resultatet bliver positivt – selv om diagnosen er specifik.

En anden almen ting er i denne forbindelse vigtigt; hvis man straks anvender en specificeret metode, som skulle passe på den specifikke diagnose, hender det, at man ikke kommer nogle vegne. Man underkaster så den første diagnose en nøjere vurdering, får da et nyt diagnostisk billede – og ændrer så sin behandling. Dette er for behandlingens rolige forløb uheldigt, idet patienten derved meget let kan blive smittet af pædagogens usikkerhed. [...] NIHIL NOCERE. Det gælder om ikke at skade som logopæd [...].⁹

Jeg er ikke enig i, at metoden ikke kan skade; bugslagene og den ensidige brug af fuldregisteret kan være meget uhensigtsmæssigt, især for hyperfunktionelle stemmer.¹⁰ De kraftige luftstød, som fremkommer i kraft af bugslagene, medfører ofte både for hårde ansatser og overkompression, der kan gøre ondt værre for denne type dysfunktion.

Hvis man sætter metoden i relation til kommunikation, virker de tydelige skulp med maven, den ensidige fuldregisterbrug og de kraftige accenter på udvalgte ord i fraserne desuden forstyrrende for det intentionelle fokus; det forstyrrer og suger lytternes koncentration til sig – væk fra selve indholdet i kommunikationen. Meto-

8 Margaret C. L. Greene og Lesley Mathieson, *The Voice and Its Disorders* (London: Whurr Publishers Ltd., 2001), 494.

9 Svend Smith og Kirsten Thyme, *Accentmetoden* (Herning: Special-pædagogisk forlag, 1978), 11-13.

10 Jeg bygger her på den danske analytiske terminologi, som introduceres på cd'en: Anne Bingen-Jacobsen m.fl., *Auditiv stemmeanalyse – referencemateriale til brug ved auditiv beskrivelse af dysfoniske stemmer*. (CD udarbejdet af stemmefaggruppen fra Tale-læseafdelingen ved Center for Specialundervisning i Roskilde Amt i samarbejde med Institut for Almen og Anvendt Sprogvidenskab, Københavns Universitet, 2003).

den peger på den måde på sig selv; det virker tillært og unaturligt, hvilket også strider mod målsætningen om intentionalitet og hensigtsmæssighed for retorisk taleundervisning. Jeg har endnu ikke mødt talere, som af sig selv brugte stemmen på den måde!¹¹ Til gengæld er der en hel generation af blandt andet skuespillere og præster, som har fået taleundervisning efter accentmetoden. Jeg har selv arbejdet med en lang række af disse personer, og jeg har erfaret, hvor hæmmende metoden er for et frit udtryk, og hvor vanskeligt det også er at udbedre de skader på både stemme og på selve kommunikationen, som metoden kan forvolde: Dels bevirker metoden en stemmemæssig grovhed på grund af den ensidige registerbrug, dels er fokuset på maven med hensyn til støttearbejdet forstyrrende for det fine, holistiske samspil mellem krop og stemme, som altid ligger til grund for en god talefunktion. Talestemmen bliver på denne måde ikke et instrument i udtrykkets tjeneste. Accentmetoden lever derfor ikke op til de kommunikative målsætninger, som kendetegner retorisk taleundervisning.

Som en modsætning til Smith og Thyme kan man nævne Egil Forchhammer og andre teoretikere, der prioriterer den indledende diagnose højt og som plæderer for en individuel tilgang til stemmen. Det kan virke selvmodsigende at tage Forchhammer med under gruppen af stemmepædagogiske metoder, idet det fremgår eksplicit i indledningen til hans bog *Stemmens funktioner og fejlfunktioner*, at Forchhammer ikke ønsker at grundlægge en metode. Mottoet for bogen er således: ”Gud fri mig for nogen sinde at danne skole!”¹² Men Forchhammers individuelle indfaldsvinkel til stemmer har alligevel inspireret en hel generation af stemmebehandlere i Danmark.¹³ Forchhammer taler igen og igen om, hvor vigtigt det er at lægge et taleforløb til rette efter den enkelte stemme og på baggrund af en uhyre nuanceret undersøgelse og diagnose af talefunktionen og en grundig samtale med klienten – så man også får et fuldstændigt billede af stemmens historie:

Som det vil fremgå af det foregående har mit liv med behandling af stemmeanomalier betydet en bevægelse bort fra enhver metode, dvs. fastlagt fremgangsmåde, til en individuel analyse af hvert enkelt tilfælde og en derpå hvilende individuelt oparbejdet behandlingsteknik. Skal man følge denne linie er det ikke nok at køre med et øvelsesprogram. Kan må hele tiden være vågen

11 *Med hensyn til bugslagene er jeg derfor enig med Lise Reitz, der i “Taleåndedrættet”; i: Dansk audiologopædi, marts (1999), 15, fastslår: “Den [accentmetoden] foreskriver, at trykændringer og betoning er en abdominal aktivitet, og at maven bør arbejde på ”skvulpelignende” facon under talen. Dette er meget uhensigtsmæssigt, idet mavemusklerne er alt for store og langsomme til det job. Det er heller ikke det, man finder i undersøgelser af taleåndedrættet hos ”naive” forsøgspersoner, dvs. folk uden teoretisk kendskab til åndedræt. Kun hvor der er tale om meget empatisk tale og ved meget lav lungevolumen, bruges maven til det formål.”*

12 Egil Forchhammer, *Stemmens funktioner og fejlfunktioner* (København: Munksgaard, 1974), 11.

13 *Et nuanceret syn på stemmen, der prioriterer analysen af den individuelle stemme, er også karakteristisk for to af de grundbøger, som anvendes i stemmebrugsundervisningen på Afdeling for Retorik: Lone Rørbech: Stemmebrugslære og Sten Høgel og Lone Rørbech, Tal rigtigt – syng godt (København: C.A. Reitzel A/S, 1988). Der plæderes ligeledes kraftigt både for en individuel og analytisk tilgang til stemmen hos stemmepædagoger som Eken og Tinge.*

overfor, hvad eleven kan give af intentioner – det er dem, man skal bygge behandlingen på. Som jeg ofte siger: ”det er eleven, der skal fortælle mig, hvad jeg skal gøre ved ham”. Det største krav til talepædagogen ligger i analysen af funktionerne.¹⁴

Også Forchhammers holdning til vejrtrækning og kropsstøtte er et godt udgangspunkt for retorisk stemmedannelse. Som mange andre tale- og sangpædagoger prioriterer han det reflektoriske, diaphragmale åndedræt. Han plæderer ligeledes for større fokus på de dybe rygmuskler både ved inspiration og ekpiration.¹⁵ Denne form for vejrtrækning bevirker en meget effektiv og nuanceret støttefunktion, der også virker stabiliserende på lændområdet, som hos mange mennesker udgør et svagt punkt med hensyn til kropsholdningen. Rygåndedrættet virker samtidig naturligt, så det ikke – ligesom accentmetodens bugslag – gør opmærksom på sig selv under den kommunikative akt. Forchhammers tanker om taleåndedrættet går desuden godt i spænd med principperne for både alexanderteknik og eutoni, der arbejder med kroppens rejsning og balance og som også vil kunne understøtte *actio* og den hensigtsmæssige mundtlige formidling.¹⁶

Det situationelle udgangspunkt

Som retoriker kan man tilføje et aspekt til Forchhammers grundige indledende analyse: det er også vigtigt, at stemmebrugslæreren spørger ind til klientens aktuelle formidlingsopgave og dens formål. Man må også kortlægge den konkrete retoriske situation, hvis klienten altså søger hjælp i forbindelse med en specifik opgave. På den måde kan man medtænke vokale udfordringer, der er knyttet hertil. Stemmebrugen kan nemlig også være udtryk for *kairós*¹⁷ – hvis specifikke situationelle vokale krav imødekommes. Her tre illustrerende eksempler:

Først den engelsksprogede forelæser, som skal tale på en stor international kongres, hvor mange af modtagerne ikke har engelsk som modersmål. Hvis forelæseren her formår at løfte stemmen, så hun når lytterne på sidste række i auditoriet – og samtidig tale netop så langsomt og tydeligt, at hun bliver forstået (også af de nordiske og de italienske lyttere o.a.) uden dog at fremstå overpædagogisk og nedladende – vil hun have indfriet kravet om *aptum* og have klaret situationens vanskelige retoriske omstændigheder (*constraints*).¹⁸ Dette vil igen kunne opfattes som udtryk for *eunoia* og hermed også kunne styrke forelæserens samlede *etos*.

Et eksempel kunne også være politikerens, som under en valgkamp skal holde diverse brandtaler såvel udendørs som indendørs. Hvis stemmen skal holde valgkampen ud, og taleren samtidig skal brænde igennem på talerstolen og fremstå som

14 *Ibid.*, s. 9.

15 *Ibid.*, s 12-14.

16 McCallion bygger fx sin stemmepædagogik på alexanderteknik, og Coblenzer og Muhar bygger deres på eutoni.

17 Se Øivind Andersen, ”Rette ord i rette tid. Kairos i klassisk retorik”, i: *Rhetorica Scandinavica*, nr. 4 (1998) for en redegørelse for begrebet *kairós*.

18 Jeg benytter her et af Lloyd F. Bitzers situationelle begreber, som han introducerede i ”*The Rhetorical Situation*”, i: *Philosophy and Rhetoric*, vol. 1, 1 (1968).

en karismatisk og handlekraftig politiker, stilles der her meget store krav til beherskelse af vejrtrækning, støtte og vokal dynamik, selvom man i dag heldigvis har diverse avancerede tekniske hjælpemidler. I den danske valgkamp, der fandt sted i efteråret 2007, kunne jeg således ikke lade være med at lægge mærke til de mange hæse politikerstemmer sidst i forløbet.

Endelig kan de svære og alvorlige samtaler, som er en del af præsters, psykologers og lægers arbejde, også kalde på undervisning i stemmebrug. At skulle vælge hvert ord og formulering med omhu og samtidig sænke stemmen og tale i et fortroligt piano med mennesker, som måske befinder sig i en dyb krise, kan være næsten hårdere for stemmen end at skulle tale kraftigt. Mange læsere kender sikkert også fornemmelsen af slid efter den stille godnatlæsning for børn. Ofte falder man sammen i kroppen og slækker på støtte og en hensigtsmæssig vejrtrækning, når man skal tale stille. På den måde frier man næsten til en række kompenserende muskler, som sidder tæt på struben, som så igen er med til at fastlåse struben i en for høj og klemt position. Svælget indsnævres hermed også, hvilket igen har betydning for stemmens klang og artikulation. Dette påvirker også stemmelæbernes frie svingninger. Stemmen bliver slidt, og man føler sig som formidler anstrengt og utilpas. Onde cirkler kan opstå meget hurtigt i stemmebrug. Til gengæld kan for eksempel et arbejde med holdning, vejrtrækning og støtte også hurtigt indvirke positivt på stemmens klang og artikulation, hvis stemmen ikke i forvejen er dysfunktionel eller decideret syg.

Tilrettelægnings af et pædagogisk taleforløb bør altså både tilgodese den enkelte klients stemme (og eventuelle stemmeproblemer) og de individuelle kommunikative krav, der dikteres af den konkrete opgave, dens formål og retoriske situation. Sammen med en grundig diagnose af stemmen, der dels baseres på en indledende samtale med klienten, dels på en udførlig analyse af stemmefunktionen, må det altså også være selve den retoriske udfordring, der dikterer målsætningen for taleundervisningens forløb ud fra idealer om intentionalitet og hensigtsmæssighed.

I sidste del af artiklen vil jeg diskutere stemmens betydning under formidling. Jeg vil også plædere for, at man som retorisk kritiker af mundtlige talehandlinger i højere grad inddrager formidlerens stemme og talefunktion og hans/hendes måde at være vokalt til stede på og interagere med eventuelle konkrete modtagere i situationen. De praktiske såvel som teoretiske kompetencer, som jeg netop har indkredset som et kerneområde for den retoriske talelærer, vil her kunne udgøre et godt fundament for kritikerens beskrivelse, analyse og vurdering. Et fokus på stemmen som psykofysisk og auditivt fænomen vil desuden være med til at fastholde kritikerens fokus på tale og mundtlig formidling som en performativ akt, der er underlagt tidens flygtighed.

Stemmen som mundtligt medium og redskab

En del sprogfilosofi benytter begrebet *fonocentrisme* i forbindelse med mundtlighedens ontologi og den primært auditive perception. Det komplementære begreb er *logocentrisme*, der knytter sig til den skriftlige kommunikation og den visuelle per-

ception.¹⁹ Det er klogt at holde sig forskellene mellem det mundtlige og det skriftlige for øje som kritiker. Hvis man for eksempel skal vurdere en tale og i forvejen har læst et udleveret manuskript, skal man være meget bevidst om, hvor vanskeligt det er ikke at lade sin oplevelse i øjeblikket og sin efterfølgende kritik af selve talehandlingen fuldstændigt farve af den indledende *læsning* af manuskriptet. Talemanuskriptet har nemlig i denne sammenhæng status af en slags skitse, der leder hen til fremførelsen. Den kritik, man udformer af talen, bør derfor tilgodese den mundtlige perception, der jo indbefatter de performative aspekter – herunder lytterkontakt, improvisation og talerens stemmebrug og kropssprog. Den mundtlige situation stiller ligeledes særlige krav til tydelighed, tempo, anvendelse af pauser, gentagelser og konkrete eksempler. Det er ud fra oplevelsen i det temporale rum, at kritikeren kan sidestille sig med det tilstedeværende publikum, der jo normalt konfronteres med retors tale for første gang i selve situationen. Dette er en meget vanskelig opgave, og teorierne om mundtlighed beskriver også hvorfor:

In treating some psychodynamics of orality, we have thus far attended chiefly to one characteristic of sound itself, its evanescence, its relationship to time. Sound exists only when it is going out of existence.²⁰

Når vi lytter, har vi derfor ikke samme evne til at analysere, som når vi læser. Vi er underlagt korttidshukommelsens begrænsninger og bruger derfor som lyttere først og fremmest vores koncentration til at fortolke, så vi får fat i de overordnede linjer i kommunikationen. Relationen mellem det skriftlige manuskript og selve den fremførte tale synes derfor også at have nogle indlysende paralleller i forholdet mellem et musikalsk partitur og den musikalske fremførelse, som det stiler mod, og mellem et nedskrevet drama og den teaterforestilling, som baseres på det. For både retoren, komponisten og dramatikeren er det vigtigt at kunne skrive for det temporale rum, så de intentioner, man har som afsender, lader sig realisere mundtligt. En del af denne proces kan handle om at medtænke stemmen – den skal have mulighed for at udfolde sig frit på baggrund af det skriftlige oplæg.

Allerede antikkens beskrivelser af *actio* belærer os om, hvor stærk en persuasiv

19 Begreberne *fonocentrisme* og *logocentrisme* introduceredes i Jacques Derrida, *L'écriture et la différence* (Paris: Éditions du Seuil, 1967) og i Jacques Derrida, *De la grammatologie* (Paris: Les Éditions de Minuit, 1970) ud fra den overordnede tese, at skriften ikke udelukkende kan opfattes som et supplement til det talte ord, da der er tale om store ontologiske forskelle mellem den mundtlige og den skriftlige perception. Begreberne er også centrale i Walter J. Ong, *Orality & Literacy. The Technologizing of the Word* (London and New York: Routledge, 1996), Jan Lindhardt, *Tale og skrift. To kulturer* (København: Munksgaard, 1989) og Steven B. Katz, *The Epistemic Music of Rhetoric. Toward the Temporal Dimension of Affect in Reader Response and Writing* (Southern Illinois: Southern Illinois University Press, 1996). Jeg har behandlet mundtlighedens og skriftlighedens respektive ontologier indgående i: Jette Barnholdt Hansen, *Den klingende tale. Studier i de første hofoperaer på baggrund af senrenæssancens retorik* (København: Museum Tusulanum, under udgivelse) og i Jette Barnholdt Hansen, "From Invention to Interpretation. The Prologues of the First Court Operas Where Oral and Written Cultures Meet", i: *The Journal of Musicology*, vol. 20, 4 (2003). Her inddrager og fortolker jeg også en række primære kilder fra renæssancen og barokken, der belyser såvel den mundtlige som den skriftlige perception.

20 Ong, *Orality & Literacy. The Technologizing of the Word*, s. 71.

betydning stemmen er blevet tillagt i det performative rum²¹ – hvis den altså understøtter selve talen og dens pointer, og hvis den er behagelig at lytte til. Stemmen kan nemlig også være forhindrende for *persuasio*, hvis den i lytternes perception bliver opfattet som en slags støj på formidlingen. Stemmen kan for eksempel suge al lytternes koncentration til sig, hvis den har en klemte og guttural klag eller en uegal og stødvis frasering, der ikke matcher den mundtlige fremførelses naturlige pauser og periodedannelse. Dette kalder Richard Bauman for *paralingvistiske signaler* i sin performativitetsteori.²² Selv vil jeg i det kommende afsnit betegne sådanne fænomener som vokal *opacitet*.

Transparens og opacitet

Men hvad er det, der gør en stemme intentionel, og kan man overhovedet opstille vejledende kriterier og målsætninger, som man kan stræbe mod, inden for retorisk stemmebrug?

Når man skal vurdere en stemmes formidlende kompetencer, mener jeg, at man kan benytte begrebet *transparens* som et analytisk kriterium og vejledende ideal. Ordet benyttes i en sprogfilosofisk kontekst af Susan K. Langer:

The more barren and indifferent the symbol, the greater is its semantic power. Peaches are too good to act as words; we are too much interested in peaches themselves. But little noises are ideal conveyors of concepts, for they give us nothing but their meaning. That is the source of the "transparency" of language on which several scholars have remarked. Vocables in themselves are so worthless that we cease to be aware of their physical presence at all, and become conscious only of their connotations, denotations, or other meanings. Our conceptual activity seems to flow *through* them, rather than merely to accompany them, as it accompanies other experiences that we endow with significance. They fail to impress us as "experiences" in their own right, unless we have difficulty in using them as words, as we do with a foreign language or a technical jargon until we have mastered it.²³

Jørgen Fafner anvender termen i forbindelse med lyrikkens særlige sprogbrug. Fafner mener således, at transparensen ophæves, når selve materialeoplevelsen af sproget fremstår som en del af lyrikkens ontologi.²⁴

Også kunsthistorikeren Louis Marin anvender begrebet *transparens* og dets modsætning *opacitet* i forbindelse med fortolkninger af billedkunst. Her bliver *transparens* sat i relation til blandt andet dybde og perspektiv, mens begrebet opa-

21 Se fx Aristoteles, *Retorik* (København: Museum Tusulanums forlag, 1996), bog III, 4, 201 og Cicero: *De oratore*, III, 224, 694-95.

22 Richard Bauman, *Verbal Art as Performance* (Prospect Heights: Waveland Press, Inc., 1977), 19-20.

23 Susanne K. Langer, *Philosophy in a New Key* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1967), 75-76.

24 Jørgen Fafner, "Lyrikkens væsen. Introduktion til fremførelseslæren", i: *Retorik Studier*, 2 (1978), 17.

citet benyttes om visuelle faktorer, der har semantiske betydningslag.²⁵

Hvis man overfører begrebet til mundtlig formidling kan man sige, at en stemme kan klassificeres som transparent, hvis den ikke umiddelbart trækker lytternes koncentration til sig – væk fra selve kommunikationen. Stemmen synes her at passe godt til retors karakter. Stemmen er også i stand til at understøtte og gestalte ordene og talens intellektuelle og emotionelle appeller med hensyn til klang, artikulation, intonation og intention. Lytterne vil altså ikke tænke specielt over talerens stemme under formidlingen, for stemmebrugen træder ikke frem som et selvstændigt element i perceptionsprocessen. Retors høje grad af vokal transparens synes derimod at gøre stemmen og talen til en integreret del af den samlede kommunikation, hvilket derfor også medvirker til, at modtagerne får fat i talens pointer og måske også bliver påvirket af dens forskellige appeller. Det er dog meget vigtigt at understrege, at vokal transparens kun er et *vejledende ideal* for formidlende stemmebrug: En stemme vil og skal aldrig fremstå fuldstændig neutral og synes usynlig, stemmen vil derimod altid være personlig og foranderlig. Den er tæt forbundet med retors krop og psyke og afspejler både sindstilstand og menneskelig erfaring. Det er det som gør arbejdet med stemmer så fascinerende og givende! Det er også vigtigt at pointere, at evnen til at formidle med en høj grad af vokal transparens ikke kommer af sig selv, selvom man tit vil kunne karakterisere denne stemmebrug som naturlig, behagelig og utvungen. Der er tale om et stort forarbejde: Stemmen skal trænes i at kunne bære fraser af forskellig længde, så den ikke lyder anstrengt, den skal også have mange klanglige facetter og en præcis og lydefri diktation. Smidighed og dynamik skal også trænes, så stemmen både kan stige og falde gradvist i tonehøjde, tempo og intensitet. Desuden må formidleren have en teoretisk viden om fonetik, så han/hun er i stand til at forme fraser, holde pauser og udtale ord med hjemmel i det *talte* sprog og reglerne for dette. Alt for mange talere og oplæsere har en for unuanceret viden om forskellene på det talte og det skrevne, så fraseringen for eksempel formes efter manuskriptets grammatiske kommatering. Mange overartikulerer også konsonanter i et misforstået forsøg på at gøre talen tydelig. Dette bevirker, at balancen mellem sprogets klanglige og artikulatoriske parametre forstyrres. Resultatet er et manieret sprog, der ikke afspejler den levende mundtlighed, som omgiver os, hvilket igen skaber en u hensigtsmæssig distance mellem afsender og modtager.

Efter min mening kan vokal transparens altså opfattes som et ideal, som man på mange niveauer kan stræbe efter. Man kan dog også diskutere begrebet *opacitet* og dets anvendelighed i relation til retorisk stemmebrug. Opacitet vil her betegne stemmebrug, hvor stemmen *gør* opmærksom på sig selv – at aspekter ved selve det vokale materiale eller stemmebrugen træder frem og trækker lytternes koncentration til sig. På den måde bliver stemmebrugen betydningsbærende. Opak stemmebrug kan fremstå som en ubevidst vane, dysfunktion eller et akut stemmefænomén som for eksempel hoste eller gråd, men der kan også være tale om et bevidst, velovervejet og intentionelt tilvalg. Opake faktorer kan således i nogle tilfælde

25 Louis Marin, "Opacity and Transparency in Pictorial Representation", i: Est II: Grundlagsproblemer i Estetisk Forskning (Norges allmenvitenskapelige forskningsråd, 1990).

opfattes som negative og forstyrrende for modtager under perceptionen: et udpræget læsp kan for eksempel bevirke et unaturligt fokus på alle s-lyde i en tale og har ofte også uheldige indvirkninger på retors etos. Men der er også mere tve-tydige eksempler, hvor man kan diskutere, hvilken betydning det har, at stemmen sådan træder frem. Endelig er der også opak stemmebrug, der synes at styrke talens persuasive potentiale. Her tre eksempler, hvor jeg vil argumentere for, at den opake stemmebrug ligefrem understøtter de respektive talers *kairós*:

Først Martin Luther Kings tale *I Have a Dream*, som blev holdt på Lincoln Memorial i Washington D. C. i 1963 for over 200.000 amerikanere, der demonstrerede til fordel for borgerrettighederne. I slutningen af talen, fra afsnittet: "I have a dream that one day this nation will rise up and live out the true meaning of its creed." er det tydeligt, at Luther King bliver mere og mere bevæget og grebet af situationen, så det karakteristisk syngende og messende i hans vokale foredrag forstærkes. Talen får en meget intens, følelsesfuld og næsten profetisk karakter. Klangens på talestemmen ændrer sig også, så der momentvis kommer noget næsten grædende over stemmen. De melodiske og dynamiske udsving bliver også større. Luther King er dog en så erfaren taler, at hans egne følelser ikke hæmmer den vokale fremførelse. Han formår at fortsætte, og han gennemfører talen på smukkeste vis. Det – at Luther King undervejs selv bliver så bevæget – synes derfor kun at understøtte talens situationelle nærvær og stærke budskab.²⁶

Også ordene "Ich bin ein Berliner" fra John F. Kennedys tale på Rudolph Wilde Platz i Vest-Berlin i 1963 er et eminent eksempel på iørefaldende opak stemmebrug. Mange vil kunne genkalde sig Kennedys stemme: den faste kompression, den karakteristiske diktion med mange emfatiske tryk og den umiskendelige amerikanske accent, da han slår over i tysk. At en amerikansk præsident på den måde viste, at han identificerede sig med vestberlinerne efter, at muren var en realitet, havde en kolossal betydning.²⁷

Også Bill Clintons taler rummer flotte eksempler på bevidst opak stemmebrug. I 1993 – kort efter at Clinton var blevet valgt til præsident – holdt han således en vigtig tale i Church of Christ i Memphis, hvor han redegjorde for mange af sine politiske visioner.²⁸ I talen skruede han bevidst op for sin sydstatsaccent og en dertilhørende let vokal *twang*, som man kan fortolke som en vokal understregning af talens ligefremme og dagligdags tone. Stemmebrugen er også et udtryk for *consubstantiality*: Clinton skabte hermed et samlende, kommunikativt rum med de lokale modtagere fra Memphis.²⁹ I indledningen roste Clinton for eksempel også en af de

26 Talen kan ses i sin fulde længde på video.google.com og læses i James C. McCroskey, *An Introduction to Rhetorical Communication* (Boston: Allyn & Bacon, 1997), 309-12.

27 Man kan se, høre og læse talen på americanrhetoric.com

28 William Jefferson Clinton, "Memphis Church of Christ Address". <http://www.americanrhetoric.com>.

29 Begrebet *consubstantiality* introduceres i Kenneth Burke, *A Rhetoric of Motives* (Berkeley: University of California Press, 1969). Burke knytter begrebet sammen med identitetsfølelse "A doctrine of consubstantiality, either explicit or implicit, may be necessary to any way of life. For substance, in the old philosophies, was an act; and a way of life is an acting-together; and in acting together, men have common sensations, concepts, images, ideas, attitudes that make

lokale biskoppers barbecue. Han viste altså på mange niveauer, at han var én af deres og praktiserede helt konkret (med stemmen) det, som Kenneth Burke kalder ”speaking in the voice of the other”.³⁰

Opacitet kan også fremstå som en *æstetisering* eller *dramatisering* af talen. I nogle epideiktiske taler, der har en lyrisk karakter, stilles der store krav til retors performance og stemme; hvis retor for eksempel citerer et digt, eller hvis talen rummer meget intense og følelsesfulde afsnit. Man kan sige, at stemmen her – ud over at skulle forvalte tekstens mening og intention – også har en instrumenterende funktion, der kan understrege *patos* – for eksempel kan en iørefaldende varm, sonor og åben klang tilføre noget ekstra til talen og det lyriske sprogs materialitet. Ligeledes kan taler, der gør brug af dramatiske virkemidler, for eksempel anvendelsen af *sermocinatio*, kalde på en nuanceret stemmebrug, en parallel til skuespillerens karakterarbejde. At kunne maskere sin stemme, så den lyder anderledes end retors egen naturlige talestemme, kan gøre imitationer og parodier af andre talere (inden for en monologisk tale) troværdige. Mange af Ciceros taler kalder på denne form for vokal maskekunst,³¹ for eksempel dette afsnit i den lange forsvarstale for Marcus Cælius, der blev holdt år 56 f. Kr. Cicero tordner her imod Clodia, en af Roms berømte *femmes fatales*, som Cicero beskylder for at stå bag anklagerne mod sin klient:

Men før jeg begynder, vil jeg blot spørge hende, paa hvad Maade hun foretrækker vort lille Opgør skal ske; under gammeldags strenge og højtidelige Former eller paa en mere dagligdags Maade i beleven Selskabstone? For hvis det skal være efter de gamles ramsaltede Sæd og Skik, saa kan jeg passende vække en af vore skæggede Gubber op af Graven [...] og saa lade ham faa Ordet i mit Sted – for at du ikke skal blive vred paa mig – og lade ham tordne for dig. Vi kan jo tage en af din egen Familie – f. Eks. Den gamle blinde Appius – saa meget mere, som ham vil Synet af dig ikke kunne skære i Hjertet. Nu vel, kunde han staa op af Graven, jeg tror, han vilde holde en Tale omtrent som følger: ”Kvinde, hvad har du med Cælius at gøre, med en pur ung Mand, med en, du ej kender? Hvortil dette Frændskab med ham, at du overgiver ham dit Guld, eller dette Fjendskab, at du frygter hans Gift? [...]”³²

Cicero giver her eksempler på sin eminente stilfornemmelse, imitationskunst og dramatiske talent. Han går således også direkte fra den høje stil til den lave, når han efter at have vækket Den blinde Appius til live også parodierer Clodias yngste bro-

them consubstantial”, s. 21. Dale L. Sullivan, ”The Ethos of Epideictic Encounter”, i: *Philosophy & Rhetoric*, vol. 26, 2 (1993), betragter senere evnen til at skabe consubstantiality som et af de vigtigste karaktertræk hos den epideiktiske retor.

30 Cynthia Miecznikowski Sheard, ”The Public Value of Epideictic Rhetoric”, i: *College English*, vol. 58, 7 (1996), s. 766.

31 Begreberne vokal maskekunst og vokale masker har jeg fået af ph.d.-stipendiat Magnus Tesing Schneider, der arbejder på en afhandling på Aarhus Universitet om sangens historie ud fra et teaterhistorisk og dramaturgisk perspektiv. Da afhandlingen endnu ikke er færdig og publiceret, har jeg fået personlig tilladelse af Magnus til at bruge begreberne i min artikel.

32 Cicero. ”Forsvarstale for Marcus Cælius” (oversat af Otto Foss). Carsten Høeg (red): Rom II. Historie og hverdag, bind 5 (København: Gyldendal, 1928), s. 109.

der, som Cicero beskriver som en udsvævende levemand. Han tillægges derfor også en ”beleven tone”:³³

Tænk dig ham sige til dig: ”Men Clodia dog, hvad er det for et Hus, du holder? Hvordan er det, du skaber dig? Som det hedder i Komædien: ”Bevares for et Postyr blot for en Omelet!”³⁴

Det er nærliggende at fortolke disse parodier som påvirkede af samtidens teater, hvilket Cicero da også selv synes at antyde i ovenstående citat, idet han inddrager ”Komædien”. Jeg er således også overbevist om, at denne *sermocinatio* har været led-saget af en karakteristisk stemmebrug, som Cicero sandsynligvis har hentet inspiration til såvel i tragedien som i komædien.³⁵ Mit indledende citat til denne artikel fra *De oratore* kan bestyrke denne hypotese: ”Langt den største andel i foredragets virkning og succes har dog uden tvivl stemmen”.

Men skal man som stemmelærer ligefrem dyrke den opake stemmebrug, så man for eksempel forstærker særlige karakteristiske og personlige træk ved en stemme og lader tillagte vaner (der måske egentlig ikke er hensigtsmæssige) være? Der gives nok ikke noget entydigt svar. Et godt råd er det derimod, at man som talelærer vurderer hver enkelt stemme i relation til dens specifikke opgaver. For eksempel kan et let snøvl opfattes som et karismatisk karaktertræk, der nærmest synes at styrke etos. Et godt eksempel er politikeren Uffe Ellemann-Jensen (f. 1941), der var formand for Venstre i Danmark fra 1984-98 og udenrigsminister fra 1982-93. Ellemann-Jensens karakteristiske lukkede snøvl var med til at understøtte hans særlige politiker-*persona*, der er blevet parodieret af mange komikere og revy-skuespillere. Han huskes således også for sit temperament, sin underspillede ironiske distance og for sine til tider for impulsive og direkte udtalelser, der resulterede i ”næser” (alvorlig, officiel kritik, der ofte gives på baggrund af uvildige undersøgelser). Hos andre formidlere, for eksempel nyhedsoplæsere, vil snøvl dog sjældent blive opfattet positivt. Modtagerne vil her forvente en stemme med høj grad af transparens, der ikke synes at stå i vejen for det journalistiske stof.

Med hensyn til oplæsning vil nogle tekster kunne bære mange vokale masker, mens andre tekster vil blive ødelagt af dem. Som et eksempel kan man sammenligne forskellige generationer af skuespilleres oplæsninger af H.C. Andersens eventyr, som er tilgængelige i diverse indspilninger. Nogle kunstnere har så karakteristiske stemmer og gør så meget med dem, at man som lytter let kommer til at koncentrere sig mere om den vokale fremførelse end om selve eventyret. Andre gør så lidt, at man kan diskutere, om fortolkningen nu er blevet *for* minimalistisk, om fremførelsen overhovedet realiserer den mundtlighed og udprægede melodik, som synes at karakterisere H.C. Andersens parataktiske sætningsstruktur, humoren og de mange passager med direkte tale.

33 *Ibid.*, 111.

34 *Ibid.*, 111.

35 *Sermocinatio* (gr. *ethopoia*) har ofte til formål at karakterisere en person ved at indføre ham/hende som talende i selve den retoriske diskurs – enten som decideret enetale eller i dialogform.

Grain og sansningen af kropslighed

Til sidst vil jeg pege på Roland Barthes' begreb *grain*, som blev introduceret i essayet "Le grain de la voix" (1972). Selvom Barthes forholder sig til sangstemmer, kan begrebet benyttes inden for mange performative genrer. Retorikere vil således også kunne anvende begrebet i forbindelse med auditiv analyse af talestemmer.³⁶ Grain betegner sansningen af krop i stemmen under en vokal fremførelse:

Listen to a Russian bass (a church bass – opera is a genre in which the voice has gone over in its entirety to dramatic expressivity, a voice with a grain which little signifies): something is there, manifest and stubborn (one hears only *that*), beyond (or before) the meaning of the words, their form (the litany), the melisma, and even the style of execution: something which is directly the cantor's body, brought to your ears in one and the same movement from deep down in the cavities, the muscles, the membranes, the cartilages, and from deep down in the Slavonic language, as though a single skin lined the inner flesh of the performer and the music he sings. The voice is not personal: it expresses nothing of the cantor, of his soul; it is not original (all Russian cantors have roughly the same voice), and at the same time it is individual: it has us hear a body which has no civic identity, no 'personality', but which is nevertheless a separate body. Above all, this voice bears along *directly* the symbolic, over the intelligible, the expressive: here, thrown in front of us like a packet, is the Father, his phallic stature. The 'grain' is that: the materiality of the body speaking its mother tongue; perhaps the letter, almost certainly *significance*.³⁷

Grain knytter sig ikke til sprogets semantiske indhold. Der vil altså være tale om en form for formidling, som i højere grad skal opfattes som en auditiv kontakt mellem kroppe – en psykofysisk sansning. Lytterne kan fx få en oplevelse af et velafbalanceret forhold mellem krop og stemme hos retor, som vil virke tiltrækkende, ja, måske ligefrem erotisk dragende. Der er ofte tale om en art ubevidst empati, der vil resultere i, at lytterne selv føler sig fysisk godt tilpas, så de nyder det kommunikative samvær med taleren. På samme måde kan mangel på grain resultere i, at modtager lukker af for afsender. Hvis der for eksempel er "lukket af for kroppen", fordi talerens kropsstøtte ikke fungerer hensigtsmæssigt. Lytterne vil her blive frastødt i stedet for tiltrukket. De vil nemlig sanse resultatet af dysfunktioner og kompenserede fejlspændinger, der påvirker deres eget fysiske velbefindende i situationen. I sådanne tilfælde kan man opleve, at den manglende grain nærmest modsiger det sagte. Det klassiske og meget illustrative eksempel er den politiske retor, der forsøger at italesætte sig selv som en handlekraftig leder med en alt for høj og pibende vejrtrækning, så stemmen kommer til at mangle både bund og gennemslagskraft.

36 *Essayet Roland Barthes, "The Grain of the Voice"*, i: The Twentieth-Century Performance Reader, Michael Huxley and Noel Witts (red.) (London New York: Routledge, 2005) behandles også indgående i Ansa Lønstrup, *Stemmen og øret. Studier i vokalitet og auditiv kultur* (Århus: Klim, 2004), 32-34

37 Barthes, "The Grain of the Voice", 51.

Lytterne kan da opleve en decideret diskrepans mellem selve det semantiske indhold i den politiske tale og deres psykofysiske sansning af retors stemme. Men der er også mange meget mere subtile tilfælde, hvor dybtgående viden om stemmen vil kunne hjælpe med til at afdække, hvorfor en tale ikke virkede efter hensigten, eller hvorfor den faldt i god jord hos modtagerne.

Konklusion

Arbejdet med decideret syge stemmer er normalt ikke en del af den retoriske stemmebrugsundervisning. På den anden side har de klienter, som retorikere tit bliver præsenteret for, ofte heller ikke et særligt udsøgt vokalt materiale og potentiale (på linje med sangere og skuespillere). På relativt kort tid skal retorikere også kunne forbedre vokale præstationer hos storrygere med grove stemmer eller hos ældre mennesker med rystende stemmer. Vi skal kunne hjælpe alle dem, der har noget på hjerte og derfor ønsker at prøve kræfter med en retorisk proces. Målet må her være at gøre den enkeltes stemmebrug og mundtlige formidling så intentionel som mulig ud fra realistiske mål, der er dikteret af hensigtsmæssighed i forhold til den konkrete retoriske situation og dens modtagere.

Den retoriske taleundervisning bør altid tage udgangspunkt i en indledende samtale med klienten, hvor man blandt andet spørger til stemmens historie og konstitution og til konkrete kommunikative opgaver og de vokale krav, som stilles til stemmen. Man bør også lave en grundig stemmeanalyse, hvor man sikrer sig, at der ikke er tale om alvorlige dysfunktioner eller egentlige patologiske lidelser. Er man i tvivl, bør man altid råde klienten til at opsøge en halslæge og få foretaget en undersøgelse. I samråd med lægen kan man herefter afgøre, hvad der er det bedste for den enkelte klient. Når selve taleundervisningen først begynder, vil jeg plædere for en eklekticisme, der tager afsæt i den individuelle stemme og de målsætninger, som man har opstillet sammen med klienten; meget af den stemmebrugs litteratur, som allerede er på markedet, har øvelser, som med fordel kan anvendes. Dog mener jeg, at retorikere også har brug for stemmeteori og et sæt af øvelser, der er skrevet specifikt med henblik på vores kommunikative målsætning og behov.

Praktisk kunnen og teoretisk viden om stemmen og evnen til at kunne analysere en talefunktion og beskrive individuel stemmebrug vil også kunne udbygge en retorisk kritik af mundtlige talehandlinger. Stemmeanalysen kan her være med til at fastholde kritikerens fokus på selve den performative og temporale akt, der er med til at kendetegne mundtlig kommunikation i forhold til skriftlig. Omvendt vil det også kunne give nogle nye vinkler på stemmen og taleundervisningen, hvis man inddrager den retoriske kritik i undervisningen af kommende talelærere. På den måde sammentænkes de to retoriske felter, og som talelærer (med afsæt i en retorisk tradition) eller konsulent inden for mundtlig kommunikation opbygger man hermed også en retorisk identitet og en evne til at integrere sin viden om stemmer inden for diverse retoriske felter. Dette samspil mellem viden om stemmen og kompetencer inden for stemmebrug og retorisk kritik er dog endnu et relativt uopdyr-

ket felt, som kalder på retorikere med særlig interesse for stemmer og for mundtlighedens væsen og vilkår.

Litteratur:

- Andersen, Øivind. "Rette ord i rette tid. Kairos i klassisk retorik". *Rhetorica Scandinavica*, nr. 4 (1998).
- Aristoteles. *Retorik*. København: Museum Tusulanums forlag, 1996.
- Barthes, Roland. "The Grain of the Voice" [1972]. *The Twentieth-Century Performance Reader*, ed. Michael Huxley and Noel Witts. London New York: Routledge, 2005.
- Bauman, Richard. *Verbal Art as Performance*. Prospect Heights: Waveland Press, Inc., 1977.
- Bingen-Jacobsen, Anne og Dømler, Preben og Kølle, Inge E. og Petersen, Niels Reinholt. *Auditiv stemmeanalyse – referencemateriale til brug ved auditiv beskrivelse af dysfoniske stemmer. CD udarbejdet af stemmefaggruppen fra Tale-læseafdelingen ved Center for Specialundervisning i Roskilde Amt i samarbejde med Institut for Almen og Anvendt Sprogvidenskab, KU, 2003.*
- Bitzer, Lloyd F. "The Rhetorical Situation". *Philosophy and Rhetoric*, vol. 1, 1 (1968).
- Byriel, Christine og Byriel, Sten. *Se mig! – Hør mig! Introduktion til stemmens lyd, krop og psyke*. København: C.A. Reitzels forlag, 1995.
- Burke, Kenneth. *A Rhetoric of Motives*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press, 1969.
- Case, James L. *Clinical Management of Voice Disorders*. Rockville, Md.: Aspen Systems Corp., 2002.
- Cicero. "Forsvarstale for Marcus Cælius" (oversat af Otto Foss). *Rom II. Historie og hverdag*, bind 5 (ed.: Carsten Høeg). København: Gyldendal, 1928.
- De oratore, oversat af Thure Hastrup. Odense: Syddansk Universitetsforlag, 2003.
- Clinton, William Jefferson. "Memphis Church of Christ Address". <http://www.americanrhetoric.com>
- Coblentz, Horst og Muhar, Franz. *Åndedræt og stemme*. Herning: Special-pædagogisk forlag, 1988.
- Colton, Raymond H. og Casper, Janina K. og Leonard, Rebecca. *Understanding Voice Problems. A Physiological Perspective for Diagnosis and Treatment*. New York og London: Lippincott Williams & Wilkins, 2006.
- Derrida, Jacques. *L'écriture et la difference*. Paris: Éditions du Seuil, 1967. *De la grammatologie*. Paris: Les Éditions de Minuit, 1970.
- Eken, Susanna. *Den menneskelige stemme*. København: Hans Reitzels forlag, 1998.
- Fafner, Jørgen. "Lyrikkens væsen. Introduktion til fremførelseslæren". *Retorik Studier*, 2 (1978).
- Forchammer, Egil. *Stemmens funktioner og fejlfunktioner*. København: Munksgaard, 1974.
- Greene, Margaret C. L. og Mathieson, Lesley. *The Voice and Its Disorders*. London: Whurr Publishers Ltd., [1974] 2001.
- Hansen, Jette Barnholdt. "From Invention to Interpretation. The Prologues of the First Court Operas Where Oral and Written Cultures Meet." *The Journal of Musicology*, vol. 20, 4 (2003).
- *Den klingende tale. Studier i de første hofoperaer på baggrund af senrenæssancens retorik*. København: Museum Tusulanum (under udgivelse).
- Høgel, Sten og Rørbech, Lone. *Tal rigtigt – syng godt*. København: C.A. Reitzels Boghandel A/S, 1988.
- Jacobsen, Henrik Galberg og Skyum-Nielsen, Peder. *Dansk sprog. En grundbog*. København: Schönberg, 1996.

- Katz, Steven B. *The Epistemic Music of Rhetoric. Toward the Temporal Dimension of Affect in Reader Response and Writing*. Southern Illinois: Southern Illinois University Press, 1996.
- Kennedy, John F. "Ich bin ein Berliner". <http://www.americanrhetoric.com>
- King, Martin Luther. "I have a Dream". <http://video.google.com>
- Langer, Susanne K. *Philosophy in a New Key*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1967.
- Lindblad, Per. Röst. Lund: Studentlitteratur, 1992.
- Lindhardt, Jan. Tale og skrift. To kulturer. København: Munksgaard, 1989.
- Lønstrup, Ansa. Stemmen og øret. Studier i vokalitet og auditiv kultur. Århus: Klim, 2004.
- Machlin, Evangeline. *Speech for the Stage*. New York: Routledge, 1992.
- Marin, Louis. "Opacity and Transparence in Pictorial Representation", Est II: Grunnlagsproblemer i Estetisk Forskning. Norges allmennevitenskapelige forskningsråd, 1990.
- McCallion, Michael. *The Voice Book*. London and New York: Faber & Faber, 1998.
- McCroskey, James C. *An Introduction to Rhetorical Communication*. Boston: Allyn & Bacon, 1997.
- Ong, Walter J. *Orality & Literacy. The Technologizing of the Word*. London and New York: Routledge, [1982] 1996.
- Reitz, Lise. "Taleåndedrætter". Dansk audiologopædi, marts (1999).
- Rosen, Deborah Caputo og Sataloff, Robert Thayer. *Psychology of Voice Disorders*. San Diego, Calif: Singular Publishing Group, 1997.
- Rosing-Schow, Anne. "Psyke, soma, stemme". Dansk Musik Tidsskrift, nr. 5 (1988/89).
- Rubin, John S (ed.). *Diagnosis and Treatment of Voice Disorders*. Albany, New York: Delmar Learning, 2003.
- Rørbech, Lone. *Stemmebrugslære*. København: Reitzels forlag, [1979] 1984.
- Sheard, Cynthia Miecznikowski. "The Public Value of Epideictic Rhetoric". *College English*, vol. 58, 7 (1996).
- Smith, Svend og Thyme, Kirsten. *Accentmetoden*. Herning: Special-pædagogisk forlag, 1978.
- Sullivan, Dale L. "The Ethos of Epideictic Encounter." *Philosophy & Rhetoric*, vol. 26, 2 (1993).
- Sundberg, Johan Röstlära. Stockholm: Proprius, [1983] 2001.
- Tinge, Jan. "Laryngale hyperæstesier af funktionel og ikke-funktionel karakter. Et bidrag til den logopædiske diagnostik og behandling". Dansk audiologopædi, oktober, 2000.
- Zemlin, William R. *Speech and Hearing Science*. Boston: Allyn and Bacon, [1968] 1997.

Artiklen er en sammenskrivning og en uddybning af et paper, som jeg holdt på Den Nordiske Retorikforskerkongres i Oslo, maj 2006. Jeg takker i denne forbindelse de mange opmærksomme lyttere, som deltog i den tematiske session om didaktik. De gav mig mange konstruktive og idérige kommentarer, hvoraf jeg har integreret en del i denne artikel.